

Музика О.О. Вплив соціальних очікувань на розвиток технічної обдарованості в підлітковому віці // Психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. – Вип.3 (10). – С. 206-210.

О.О. Музика

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ НА РОЗВИТОК ТЕХНІЧНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Становлення технічно обдарованої особистості в підлітковому віці у значній мірі визначається соціально-психологічними факторами і залежить від особливостей спільної діяльності, щодо яких серед провідних фахівців немає спільної думки. Робоче визначення провідної діяльності у підлітковому віці як спілкування у системі суспільно-корисних діяльностей, яке прийнято у даному дослідженні, на наш погляд, є досить евристичним, принаймні, коли йдеться про творчу технічну діяльність підлітків. Способи організації цієї діяльності (а це, як правило, гуртки технічної творчості) забезпечують інтимно-особистісне спілкування в колі референтних осіб і відповідають основним критеріям спільної діяльності (суспільна і особиста значимість, ініціативність, самостійність і творчість кожного учасника).

Це тим важливіше, що чимало дослідників, які займаються проблемою підліткового віку, відзначають, що навчальна діяльність у силу різних причин часто втрачає привабливість для підлітків, оскільки не забезпечує необхідних віковому періоду умов розвитку. Стосунки між дорослими і підлітками в сім'ї також часто бувають напруженими саме із-за блокування почуття дорослості, обмеження самостійності.

З цих причин поєднання вікових особливостей підлітків (потреба в самостійності, самоствердженні, з одного боку, і потреба у спілкуванні та персоналізації, – з іншого) з особливостями організації творчої діяльності у технічних гуртках є умовою для розвитку технічної обдарованості.

Виходячи з таких міркувань можна припустити, що однією з умов, яка сприяє підвищенню творчої активності, є соціальна група, норми поведінки в якій відповідають критеріям провідної діяльності. Отже, якщо наше припущення вірне, то творчо обдаровані підлітки у класах, де вони навчаються, мають соціальний статус нижчий, ніж у технічних гуртках. Це спонукає їх до пошуку груп, сприятливих для реалізації статусних домагань.

З метою перевірки, чи дійсно в технічних гуртках соціальні норми

сприяють проявам творчої активності, було розроблено спеціальну анкету для керівників гуртків, де займалися технічно обдаровані підлітки. Ми виходили з того, що основним джерелом нормотворення у технічних гуртках є їх керівники. На користь цього свідчить добровільність і самостійність у виборі гуртка: коли гурток, і в першу чергу його керівник, не подобається підліткові, він просто припиняє заняття. У результаті тривалого спостереження за роботою технічних гуртків, було виявлено декілька випадків, коли підліток, після того, як покинув гурток одного керівника, досягав значних успіхів, займаючись у гуртку схожого профілю у іншого керівника. Крім того, спостерігаючи за заняттями в гуртках, і особливо за змаганнями, не можна не відзначити, хоча це й не було предметом спеціальних досліджень, дивовижну подібність керівника і його вихованців, що проявляється у манері спілкування, способах висловлювати радість чи невдоволення, способах поведінки у конфліктних ситуаціях.

Тому те, які якості керівники гуртків приписують обдарованим підліткам, задає, на наш погляд, і напрямки, і обмеження розвитку. Іншими словами, коли підліток відповідає уявленню керівника гуртка про обдаровану особистість, його розвиток заохочується, а коли якісь особистісні риси чи способи поведінки підлітка ідуть врозріз із уявленнями керівника гуртка, ці риси чи прояви піддаються санкціям з його боку.

Конструювання анкети здійснювалося у два етапи. На першому етапі керівників технічних гуртків просили написати не менше п'яти якостей, якими, на їх думку, відрізняються творчо обдаровані діти. Причому, для того, щоб зменшити вплив стереотипних оцінок, пропонувалося виділити якості конкретного підлітка, якого керівник знає особисто. На другому етапі шляхом частотного аналізу було виділено 29 найбільш значимих якостей, які у вигляді анкети пред'являлися досліджуванним. Виділені якості пропонувалося оцінити за 10-бальною шкалою. Результати анкетування було піддано факторному аналізу методом головних компонент із застосуванням нормалізованої Varimax-ротації.

У результаті факторного аналізу виділилося 8 факторів, що охоплюють 76% дисперсії. Перший, найбільш значимий фактор, що пояснює 27% дисперсії, було названо “наполегливість”, оскільки дана риса має найвищий коефіцієнт кореляції з ним – 0,87. Керівники гуртків

приписують технічно обдарованим підліткам такі риси, як працелюбність (0,72), інтерес до справи (0,69), терпіння (0,60), активність (0,56), які з найбільшим навантаженням увійшли до даного фактора.

Другий за значимістю фактор дістав назву “самоствердження”. Він пояснює 14% дисперсії і включає в себе такі якості: прагнення до ідеалу (0,82), схильність до лідерства (0,79), прагнення до самоствердження (0,75), орієнтація на схвалення (0,71). Досить значний зв’язок з даним фактором має конструкт схильність до ризику (0,49).

Відсутність кореляційного зв’язку між отриманими факторами ($r = -0,059$) свідчить про те, що вони є ортогональними. Це дало змогу побудувати семантичний простір, що відображає сприймання керівниками гуртків особистісних якостей технічно обдарованих підлітків (рис. 1.).

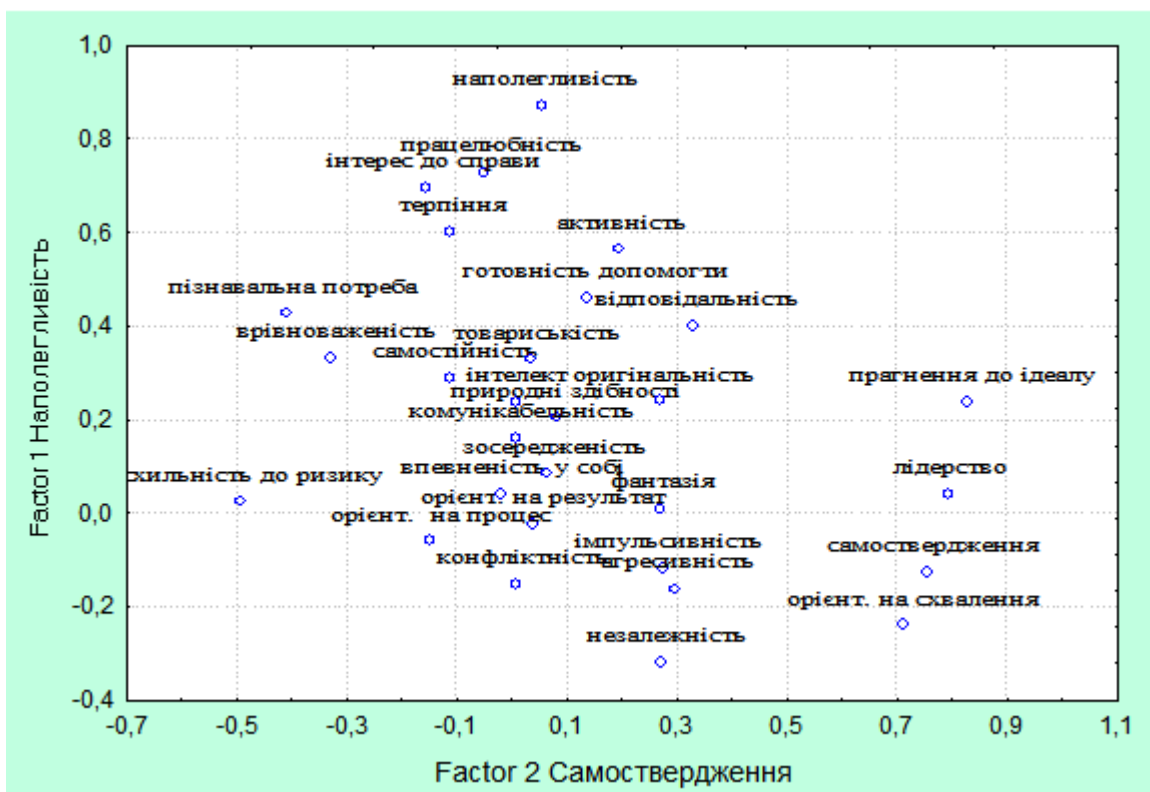

Рис.1. Семантичний простір сприймання керівниками гуртків особистісних якостей підлітків

Отже, два провідні фактори, що пояснюють 41% дисперсії, визначають основні напрямки сприймання обдарованості керівниками, які, як і очікувалося, зв’язані з віковими особливостями підлітків і з розумінням обдарованості як процесу, що супроводжується розвитком здібностей і високою результативністю діяльності, а не як константної

причини високих досягнень.

Керівники гуртків добре розуміють і соціальний аспект в мотивації творчої активності. Вони визнають значимими рисами такі, які виходять за межі узвичаєного прагматичного розуміння обдарованості. Керівники гуртків, які виховали обдарованих дітей, розуміють їх прагнення до самоствердження, прагнення до ідеалу і заохочують ці риси. У конструкт “схильність до лідерства” вкладається зміст, близький до поняття “соціальний статус”, чи “популярність у групі”, оскільки даний конструкт тісно корелює з конструктом “орієнтація на схвалення” (0,83).

Всі інші виділені фактори мають меншу значимість, але в цілому узгоджуються з даними про особистісні риси обдарованих людей, які традиційно фігурують у психологічних публікаціях з даної проблематики.

Ще раз підкреслимо, що у значимості виділених факторів проявляються сприймання вікових особливостей обдарованих підлітків. Можливо фактор “природні здібності” (8% дисперсії) виявився б на першому, чи на другому місці, коли б ішлося про більш ранній чи більш пізній вік, а для підліткового – він лише на третьому місці. Причому, він виявляється тісно зв’язаний з такими “неприродженими”, а явно набутими якостями як оригінальність у роботі (0,72), орієнтація на процес роботи (0,66), орієнтація на результат роботи (0,64), терпіння (0,55). До того ж цей фактор виявився не самостійним, оскільки тісно корелює з першим фактором “наполегливість” (0,62). Іншими словами, у сприйманні керівників гуртків підлітки з “природними здібностями” – це, перш за все ті, що багато, наполегливо і творчо працюють.

Четвертий фактор – “комунікабельність” – пояснює 7% дисперсії. До нього з найбільшим навантаженням увійшли такі якості: комунікабельність (0,88), прагнення до незалежності (0,48) та імпульсивність (0,40). Таке наповнення фактора ще раз підкреслює досить сильний вплив соціальних детермінант у процесі мотивації творчої активності.

У п’ятому факторі, що пояснює 6% дисперсії, впевненість у собі (0,82) сприймається як позитивна риса, що пов’язується з інтелектом (0,72), прагненням до незалежності (0,50), самостійністю (0,45), товариськістю (0,48).

Шостий фактор (6% дисперсії) виявився біполярним, його більш вагомий негативний полюс представлений конструктами конфліктність

(-0,72), агресивність (-0,73), імпульсивність (-0,66). На менш значимому позитивному полюсі – орієнтація на результат (0,40), орієнтація на процес (0,46). Зазначимо, що цей фактор має кореляційний зв'язок із фактором “самоствердження” (0,45), що свідчить про ув'язування у свідомості керівників гуртків цих негативно забарвлених рис з віковими особливостями підлітків, а не з їх сталими особистісними властивостями. Це підтверджує і відсутність кореляції з першим фактором “наполегливість” (0, 07).

Сьомий фактор, за змістом найбільш “творчий”, пояснює лише 5% дисперсії. Його основу складають такі риси як фантазія (0,83) і самостійність (0,46), що характеризують творче мислення підлітків, та орієнтація на результат роботи (0,41) й імпульсивність (0,33), що характеризують творчу спрямованість в процесі досягнення мети. Незначна частина власне “творчих” якостей у сприйманні керівників гуртків легко пояснюється внутрішніми особливостями технічної творчості в підлітковому віці. За змістом – це, в основному, моделювання, творення суб'єктивно нового. Технічна творчість у підлітковому віці спрямована перш за все на засвоєння знань і вмінь, тому творчі процеси зв'язані із самостійністю та імпульсивністю.

Досить цікаве наповнення восьмого фактора (4% дисперсії). Зосередженість (0,79) пов'язується у свідомості керівників гуртків з потребою у пізнанні нового (0,31), зі схильністю до ризику (0,47), і, зрештою, з потребою у самостверженні (0,41).

Характер спілкування у гуртках технічної творчості, які сприймаються підлітками як референтні групи, у значній мірі задається експектаціями їх керівників. Виявилось, що риси, які приписуються керівниками гуртків, де займаються обдаровані підлітки, відображають не очікування високих досягнень чи високого рівня здібностей, а в першу чергу очікування розвитку. Те, що на перше місце вийшли дієво-інструментальні якості, такі, як працелюбність, наполегливість, активність та ін., цілком закономірно, оскільки саме ці якості відображають зусилля підлітка в досягненні мети і, попутно, в розвитку своїх здібностей. Саме це, на наш погляд, є основним критерієм вибору таких груп підлітками для реалізації статусних домагань, реалізації свого творчого потенціалу і становлення обдарованості.